

Л. Ф. Рись,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

У статті аналізуються теоретичні розвідки іншомовної комунікативної та міжкультурної комунікативної компетенцій, досліджується їхня структура, зміст складових іншомовної комунікативної компетенції та способи її формування у студентів мовних ВНЗ у рамках сучасного компетентнісного підходу.

Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікативна компетенція, іншомовна комунікативна компетенція (ІКК), міжкультурна комунікативна компетенція (МКК).

В статье анализируются теоретические исследования иноязычной коммуникативной и межкультурной коммуникативной компетенций, исследуется их структура, содержание составляющих иноязычной коммуникативной компетенции и способы ее формирования у студентов языковых вузов в рамках современного компетентностного подхода.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетенция, иноязычная коммуникативная компетенция, межкультурная коммуникативная компетенция.

The article analyses the theoretical investigations of the foreign language communicative and intercultural communicative competences, investigates their structures, the content of the components of foreign language communicative competence and the ways of their developing in the students of linguistic high schools using the modern competency-based education approach.

Key words: competence, competency, communicative competence, foreign language communicative competence, intercultural communicative competence.

Постановка проблеми. Увага до проблеми формування компетенцій зумовлена передусім переорієнтацією системи освіти на оволодіння учнями низкою ключових і предметних компетенцій, що відображено у новому Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, а також у зв'язку з капітальною реконструкцією системи підготовки кадрів в Україні освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників ВНЗ теж повинні включати низку компетентностей, а саме: соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні (комунікативні, управління інформацією, дослідницькі тощо), а також загально- та спеціалізовано-наукові компетентності. В рамках сучасного компетентнісного, діяльнісно- та професійно-орієнтованого підходів студенти повинні оволодіти компетенціями, які мають забезпечити їхню готовність до адаптації й реалізації в умовах ринку праці нинішнього інформаційного суспільства.

Комунікація в сучасному інформаційно насиченому суспільстві є важливою складовою щоденного життя кожної людини. Тому набуття комунікативної компетентності як здатності до ефективного спілкування з іншими людьми не втрачає своєї актуальності впродовж усього життя людини. Суспільні інтеграційні процеси, глобалізація суспільно-політичних та соціально-економічних відносин, інтеграція вищої школи України до загальноєвропейського освітнього простору актуалізують необхідність формування у студентів іншомовної комунікативної компетенції (ІКК) як важливого чинника у суспільному, особистому і професійному житті.

Питання формування комунікативної компетенції неодноразово обговорювалося вченими у педагогіці (Г. В. Єлізарова, Н. Ф. Бориско, І. Л. Бім, О. В. Овчарук, Т. М. Рідель, О. А. Ізмайлова), психології (М. Орап, С. О. Машак, Т. Л. Кобзар), та теорії міжкультурної комунікації (Г. А. Дармороз, Л. В. Бордюк). Можна констатувати підвищення інтересу до формування ІКК не лише у студентів мовних ВНЗ, а й студентів немовних спеціальностей (Н. І. Костенко), досліджувалося формування професійної ІКК (У. К. Кирмач), зокрема, у фахівців сфери техніки і технологій (Т. В. Барамикова), студентів геологічних спеціальностей (І. Г. Герасимова), менеджерів туризму (Н. В. Кобзар), документознавців (Н. В. Майер). Однак питання оволодіння ІКК не втратило своєї актуальності та потребує як уточнення самого терміну, так і характеристики його складових і способів досягнення високого рівня іншомовної комунікативної компетентності студентів.

Мета статті полягає в аналізі основних складових і принципів формування ІКК у процесі підготовки фахівців у мовному ВНЗ. Реалізація поставленої мети дослідження передбачає виконання таких завдань: проаналізувати та розмежувати терміни «компетенція», «компетентність», «комунікативна компетенція», «іншомовна комунікативна компетенція», «міжкультурна компетенція»; виявити основні складові ІКК; проаналізувати сучасні підходи до формування ІКК у студентів мовних ВНЗ. **Об'єктом дослідження** є іншомовна комунікативна компетенція як вид комунікативної компетенції, **предметом дослідження** виступають складові ІКК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на особливий інтерес до питань формування комунікативних компетенцій / компетентностей учнів та студентів, хочемо розмежувати ці два терміни, що стали особливо популярними. В багатьох наукових та науково-методичних працях обидва поняття не розрізняються, використовуються синонімічно, що не завжди є виправданим. Компетенція розглядається зазвичай як суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини. Комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні в ролі адресанта і адресата [1, с. 124]. Компетентність виступає інтегрованою характеристикою якостей особистості, яка визначається необхідним обсягом і рівнем знань та досвіду у певному виді діяльності, тобто компетентність позначає певний рівень володіння відповідною компетенцією. «Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінко-

вих компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії» [6, с. 9]. Комунікативна компетентність у термінологічному значенні цього слова позначає, на думку О. А. Леонтович, не просто суму засвоєних знань і прийомів, які особистість може застосовувати при необхідності в комунікації, – вона передбачає наявність комплексу вмінь, які дозволяють адекватно оцінити комунікативну ситуацію, співвіднести інтенції з можливим вибором вербальних і невербальних засобів, втілити в життя комунікативний намір і верифікувати результати комунікативного акту за допомогою зворотного зв'язку [4, с. 44].

Процеси інтеграції та глобалізації зумовлюють особливий інтерес до формування іншомовної та міжкультурної комунікативних компетенцій (МКК). ІКК віднесена у рекомендаціях Ради Європи від 2006 року поряд із компетенцією спілкуватися рідною мовою до ключових компетенцій для навчання впродовж усього життя, яких потребує людина для особистого розвитку, соціальної інтеграції та професійної діяльності [7, с. 14]. ІКК, як і комунікативна компетенція, базується на здатності виражати та інтерпретувати концепти, думки, факти і почуття у відповідних суспільних і культурних контекстах (загальна і професійна освіта, робота, дім, вільний час) згідно з власними бажаннями чи потребами. Однак ІКК вимагає крім того знання іноземної мови, здатності до посередницької діяльності (наприклад, перекладацької, передачі знання), а також міжкультурного розуміння. Від людини із достатнім рівнем володіння іноземною мовою очікується і відповідний рівень культурної грамотності, наявності пресупозицій, фонових знань, ціннісних установок, притаманних культурі народу, мовою якого відбувається спілкування. Тому ІКК та МКК є досить близькими поняттями, однак С. Ю. Ніколаєва та І. Ф. Соболева вважають, що ІКК не включає в себе МКК повністю, існують частини різних компонентів ІКК, які не мають міжкультурного виміру [5]. Оскільки мета формування ІКК – навчити успішно вирішувати завдання взаєморозуміння і взаємодії з носіями мови, яка вивчається, у відповідності до норм і культурних традицій в умовах прямого й опосередкованого контактів, то досягти цього неможливо без оволодіння міжкультурним компонентом іншомовного спілкування, адже спілкування іноземною мовою передбачає залучення представників різних культур (якщо воно відбувається в природних умовах, а не штучних навчальних ситуаціях). Тому формування ІКК без урахування міжкультурного компонента не відповідає вимогам сучасного суспільства. Відмінність нового компетентнісного підходу полягає у тому, що за мету ставиться не набуття мовних знань та формування досконалих мовленнєвих навичок, а саме оволодіння комунікативними компетенціями, як здатностями особистості до самостійних дій у непередбачуваних культурно-обумовлених ситуаціях спілкування шляхом самостійного пошуку, обробки і практичного застосування інформації. Г. В. Слізарова, описуючи кореляцію іншомовної та міжкультурної комунікативних компетенцій, зазначає, що МКК надає кожному із аспектів ІКК міжкультурний вимір, тобто таким її складовим, як компетенція лінгвістична, соціолінгвістична, дискурсивна, стратегічна, соціокультурна і соціальна, і включає в себе знання культурних і лінгвістичних феноменів та вміння використовувати ці знання в ході міжкультурної комунікації стосовно своєї поведінки та поведінки співрозмовника. МКК містить і такі компоненти, які не входять у структуру ІКК, і включає знання про психологічні феномени, пов'язані з культурою як явищем і з міжкультурною комунікацією як особливим видом міжособистісного спілкування, а також відношення як афективний компонент спілкування [2], тобто наявність психологічного та афективного компонентів відрізняє міжкультурну компетенцію від ІКК.

Розмежування різних типів компетенцій є, як бачимо, досить умовним, але необхідним для дослідження з метою детального аналізу певного виду компетенції та її складових. Щодо структури ІКК, то тут думки вчених різняться. У педагогіці відомою є модель ІКК, запропонована Н. Ф. Бориско [5], складовими якої виступають: навчально-стратегічна компетенція; мовні компетенції (фонетична, лексична, граматична, орфографічна, орфоепічна); мовленнєві компетенції в говорінні, аудіюванні, читанні, письмі і перекладі; лінгвосоціокультурна компетенція. Ця модель відображає аспектний підхід до вивчення іноземної мови, традиційний для нашої системи освіти, який має свої недоліки і переваги. Зарубіжні вчені говорять про такі види мовленнєвої діяльності, як сприймання, продукція, інтеракція або медіація (посередництво), наголошуючи на центральній ролі мови у процесі спілкування, який є інтерактивним, передбачає вирішення певних завдань та застосування певних стратегій і тактик спілкування, а також загальних компетенцій особистості, знання світу, цінностей, ідеалів, норм поведінки і т. п. А вміння читати, говорити, писати розглядаються як уміння нижчого порядку, підпорядковані інтеракції чи медіації.

Згідно з Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти структуру ІКК складають такі компоненти: лінгвістичні (лексична, граматична, семантична, фонологічна, орфографічна, орфоепічна компетенції), соціолінгвістичні та прагматичні компетенції (дискурсивна, функціональна та компетенція програмування мовлення) [3, с. 108-122]. Намагання деталізувати модель комунікативної компетенції призводить до виокремлення нових її компонентів (субкомпетенцій), серед яких можна назвати паравербальну компетенцію (уміння використовувати немовні коди), іллокутивну (здатність формувати та реалізовувати комунікативні наміри), інтеракційну (здатність взаємодіяти з партнером по комунікації), культурну (уміння орієнтуватися в основних елементах культури) та інші компетенції.

Ми розглядаємо ІКК як вид комунікативної компетенції, компонентам якого властиві свої міжкультурні чи мовні особливості, тому до найважливіших компонентів ІКК відносимо: 1) мовну компетенцію (здатність породжувати й розуміти правильні мовні повідомлення іноземною мовою); 2) дискурсивну компетенцію (здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси); 3) соціолінгвістичну (уміння вибрати потрібну лінгвістичну форму в залежності від комунікативної ситуації з урахуванням соціальних ролей комунікантів); 4) іллокутивну (здатність реалізовувати комунікативні наміри); 5) стратегічну (уміння добирати необхідну стратегію спілкування); 6) соціокультурну (уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми, ритуали, соціальні стереотипи).

Оскільки основна увага на заняттях з іноземної мови зосереджена на формуванні мовної компетенції студентів, хотілося б приділити більше уваги іншим компонентам ІКК, які є не менш важливими для успішної іншомовної комунікації. Так, формування дискурсивної компетенції пов'язане з рецепцією, інтерпретацією та продукуванням різних видів письмових та усних текстів відповідно до ситуації спілкування. Йдеться про вміння передати один і той же зміст в різних сферах комунікації, використовуючи різний синтаксис та лексичні одиниці. Так, зміст тексту новин із газети можна передати у вигляді приватної бесіди чи розповіді. Знання тем, характерного змісту та функцій тих чи інших типів текстів (мовленнєвих жанрів) частково можуть співвідноситися із знаннями, набутими в процесі спілкування рідною мовою, однак особливу увагу потрібно приділити характерним сигналам, притаманним тим чи іншим текстам у іноземній мові / культурі. Наприклад, до типових висловлювань у німецькомовному дискурсі належать такі початкові та заключні структури, як «Es war einmal ...» для казки, «Sehr geehrte/r Herr/Frau ...» і «Mit freundlichen Grüßen ...» для листів, «Im Namen des Volkes ...» для вироків суду і т. п. Дискурсивна компетенція передбачає також здатність будувати повідомлення логічно у плані темо-рема-тичних ланцюжків, співвідношення відомого / невідомого, стилю та реєстру мовлення. Доцільно звертати увагу і на саме оформлення тексту, розбиття на параграфи, розміщення на сторінці, наприклад, офіційних листів, автобіографій, заяв і т. п.

Соціолінгвістична компетенція пов'язана передусім із лінгвістичними маркерами соціальних стосунків та стосується вживання та вибору привітання при зустрічі, знайомстві, прощанні; форми офіційного, формального, фамільярного чи образливого звертання; правил ввічливості (висловлення вдячності, компліменту, запрошення, привітання і т. ін.). Останні дуже варіюються у різних культурах і тому при їх недотриманні чи неправильній інтерпретації слугують причиною непорозуміння. До соціолінгвістичної компетенції відносять знання реєстрових відмінностей (уживання різних варіантів мови: офіційного, формального, нейтрального, неформального, фамільярного, інтимного) та здатність розпізнавати лінгвістичні маркери соціальних класів, регіонального походження, етнічного походження чи професійної групи [3, с. 120]. Володіння соціолінгвістичною / соціокультурною компетенцією передбачає і знання прецедентних феноменів (прецедентних текстів, особистостей, виразів народної мудрості), уміння вивести інформацію із таких одиниць мови, як топоніми, антропоніми, назви політичних реалій. Соціокультурна компетенція є тісно пов'язаною із соціолінгвістичною і передбачає здатність враховувати в спілкуванні такі чинники, як знання умов повсякденного життя, міжособистісних стосунків у суспільстві, у тому числі між владою і громадянами, цінностей, традицій, релігійних понять, мови тіла, жестів, соціальних правил поведінки та її ритуальності.

Іллокутивна компетенція пов'язана із застосуванням у спілкуванні певних типів висловлень чи письмових текстів зі спеціальними цілями з метою реалізації комунікативного наміру та передбачає знання мовних форм, які застосовуються для вираження тих чи інших функцій (наприклад, висловлення подяки, вказівки, вимоги, запрошення, запиту фактичної інформації, проголошення тостів тощо), а також здатність усвідомленого керування процесом інтеракції, передбачення реакції партнера по комунікації та вміння рухати інтеракцію вперед залежно від її мети від початку спілкування до його завершення.

Разом з іллокутивною компетенцією відбувається реалізація стратегічної компетенції, тобто здатності втілювати в життя інтенцію мовця шляхом вибору відповідних тактик, мовленнєвих прийомів. Саме цьому виду компетенції приділяється багато уваги в галузі управління персоналом, де проводяться різноманітні тренінги (особливо популярні закордоном), що сприяють оволодінню чи підвищенню рівня комунікативної компетентності особистості. Стосовно процесу навчання іноземної мови зазвичай застосовується поняття навчально-стратегічної компетенції, де йдеться про навчальні стратегії (наприклад, вміння використовувати допоміжні засоби), однак для досягнення певної мети студент повинен володіти і комунікативними стратегіями / тактиками. Оволодіння ними можливе за допомогою інтерактивних методів навчання, створення наближених до життя навчальних комунікативних ситуацій, тренінгових методів навчання, які забезпечують активну участь у інтеракції і пошук адекватних способів вирішення поставлених завдань завдяки закладеним в їхню суть самостійній діяльності та груповій взаємодії. Таким чином можна ознайомлювати із технікою формулювання різнотипних запитань, технікою активного слухання, стратегіями аргументації, висловлення критики, тактиками реагування у конфліктних ситуаціях. Такі комунікативно та діяльнісно-орієнтовані методи навчання сприяють і формуванню позитивного ставлення, зацікавленості у вивченні іноземної мови, оскільки набуті знання є орієнтованими на вирішення конкретних завдань та сприяють набуттю певного досвіду, який є необхідною складовою компетенції.

Отже, ІКК є особливим видом комунікативної компетенції, компонентам якої властиві свої культурні, мовні та мовленнєві особливості, притаманні іноземній мові / культурі, яка вивчається. Для підвищення ефективності іншомовної комунікації при навчанні іноземної мови необхідно звертати увагу на формування не лише мовної та мовленнєвої компетенції, але й дискурсивної, соціолінгвістичної, соціокультурної, іллокутивної та стратегічної компетенції студентів. Подальшими перспективами наукової розвідки є дослідження способів контролю та оцінювання цих видів компетенцій студентів.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Елизарова Г. В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иноязычному общению [Электронный ресурс] : дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Г. В. Елизарова – СПб., 2001. – 317 с. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/formirovanie-mezhkulturnoi-kompetentsii-studentov-v-protse-ssobucheniya-inoazychnomu-obshch>

3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : Учеб. пособие. / О. А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 368 с.
5. Ніколаєва С. Ю. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : Курс лекцій (схеми і таблиці) [навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня «магістр»] / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2011. – 338 с. – 1 ел. опт. диск (CD-ROM).
6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 5-14.
7. Empfehlung des Europäischen Parlaments und des Rates vom 18. Dezember 2006 zu Schlüsselkompetenzen für lebensbegleitendes Lernen [Електронний ресурс] // Amtsblatt der Europäischen Union. – 30.12.2006. – S. 10-18. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:DE:PDF>